

Konsten visade Freud vägen till själsdjupet

ANALYTISKT RUM Sigmund Freud inledde tidigt en dialog

med konsten och litteraturen för att hämta inspiration och åskådliggöra sina framväxande psykoanalytiska teorier. I den elfte volymen av Freuds samlade skrifter, som nu finns på svenska, söker han svaret på varför ett konstnärligt verk kan beröra oss människor så djupt.

AV JOHAN ERIKSSON

Nog måste man tillstå att människan är en märklig och på många sätt tvekyddig uppbarhet. Å ena sidan tycks hon inte utgöra någonting annat än ett objekt bland andra i den psykofysiska världen, ett objekt som är inlemmat i den naturliga ordningens kausalsitet och som experimentellt kan studeras utifrån den positiva vetenskapens karaktäristiska tredjepersons-perspektiv. Men det som väsentligen gör detta objekt till just en människa, tycks å andra sidan per definition inte vara ett objekt i världen. Närmare bestämt: det mänskliga hos människan är hennes karaktär av att vara, inte ett erfaret objekt i världen, utan ett erfalande subjekt för världen. Och endast ett subjekt kan tillskrivas sådana mänskliga predikat som avsikt, önskinningar, fantasier, känslor eller förståelse - predikat som alltså inte refererar till fantastiska egenskaper hos människoobjektet, utan snarare refererar till erfarenhetsstrukturer som är att hänföra till mänsklig-subjektet och i relation till vilka ting och handlinger i världen vinner psykisk kvalitet i form av mening, betydelse, innebörd.

Studier av det mänskliga hos människan kan därför inte ske med hjälp av naturvetenskapliga metoder frammejslade för att vinna kunskap om det som står att finna i världen. Hur noggrant vi än dissekerar hjärnan så kommer vi där inte att hitta något sådant som önskinningar, avsikter, meningsfullhet eller förståelse. Eller för att parafasera Wittgenstein: även om vi historiskt skulle komma till en punkt då vi löst och kommit till klarhet med alla upptänkliga naturvetenskapliga problem, så skulle vi med detta ännu inte ha berört den problematik som avser det mänskliga hos människan.

Men betyder detta att studiet av det mänskliga inte kan göra anspråk på vetenskaplig evidens och att den humanistiska forskningen är hänvisad till lösa spekulationer och därför förtjänar att förpassas till den akademiska världens underhållningsavdelning? Nej, en vetenskaplig evidens värd namnet måste alltid anpassa sig efter karaktären hos det som efterforskas. Och om det är det mänskliga hos människan som skall efterforskas så kan vi inte vinna evidens tillgång till detta med hjälp av sofistikerade mikroskop, utan vi är av väsentliga skäl hänvisade till tänkandets, lyssnandets och inkännandets evidenserfarenheter - allt annat vore djupt ovetenskapligt!

En av dem som gått längst i det vetenskapliga utforskandet av det mänskliga hos människan är utan tvekan psykoanalytisk grundare Sigmund Freud. Paradoxalt nog hade Freud sin ursprungliga hemvist i den akademiska neurologin. I sin privata läkarpraktik insåg han dock snart att de neurotiska och hysteriska symtom som hans patienter visade upp inte kunde förstås med mindre än att man hänförde dem tillbaka till den mänskliga subjektivitetens själsliga djup. De psykiska symptomen, förstod Freud, är inte frukten av att människan i egenskap av ett objekt i världen har drabbats av irrationella störningar i organismens neurologiska uppbyggnad, utan är snarare meningssfulla produkter som skapats av ett motstyrt, konfliktfyllt och oftast omedvetet intentionalt liv. Ångesten, depressionen, tvångstanken och den psykosomatiska smärtan är rationella kompromissprodukter som alstrats i en intrikat kamp mellan olika skikt i vad Freud kallar för den psykiska realiteten. Problemet är bara att rationaliteten hos dessa produkter inte alltid är lätt att urskilja för det medvetna tänkandet.

Psykoanalysen som klinisk praktik betraktar därmed inte symtomet i första hand som ett tecken på sjukdom, utan snarare som någonting värt att lyssna till, en

ingång till subjektets omedvetna psykiska liv och till den mänskliga livsproblematisering som symtomet är uttryck för. Att med olika medel på ett

brådstörtat sätt försöka göra subjektet symptomfritt vore utifrån psykoanalysens synvinkel endast att stänga dörren till de större och allvarigare frågor som en behandling av det mänskliga

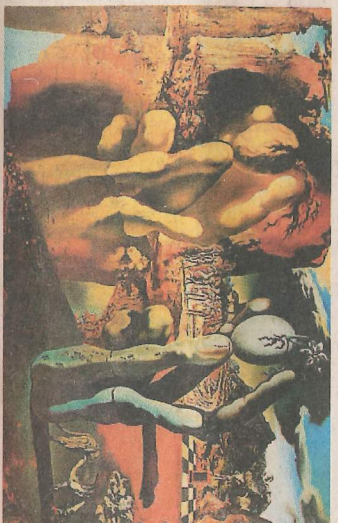
hos människan i varje enskilt fall måste adressera. Följaktligen är psykoanalytikerns yrkesroll väsentligen skild från läkarens. Hans uppgift är inte den medicinska expertens: att så snabbt som möjligt ställa diagnos, kausalt förklara och bota; utan hermeneutikerns: att fälmödigt lyssna, förstå och tolka.

I dagens perspektiv - och jämfört med moderna terapeutiska behandlingsformer som är byggda på ett naturvetenskapligt fundament och som därmed från början gjort sig blinda för det genuint mänskliga - är därför den kliniska psykoanalysen närmast av en akronomism i och med att den inte låter sig bedömas utifrån hur snabbt och effektivt den lyckas avlyssna symtommen, utan endast utifrån hur väl den lyckas frammana en förståelse och återbörda subjektet till sin egen psykiska realitet och därmed få subjektet att på ett etiskt sätt ta ansvar för sitt liv och för sitt på många sätt motsägelsefulla begär. Och vad gäller den inte sällan missförstådda psykoanalytiska teorin - med begrepp som "överträget", "det omedvetna", "bortträgning", "primär-" och "sekundärprocess" - så utgör inte denna någonting annat än ett försök att, inte förklara, utan just förstå den dolda logiken i konstitutionen av psykiskt och meningssfullt material. På så vis syftar den psykoanalytiska teorin ytterst till att skärpa uppmärksamheten och sensitiviteten inför den psykiska realitet som i varje särskilt fall spelar ut sig själv i det analytiska rummet och i den intersubjektiva relationen mellan analysand och analytiker. Där för finns det något befängd och djupt motsägelsefullt i de ofta förekommande försöken att antingen falsifiera eller bekräfta psykoanalytiska teorier med hjälp av senaste neurologiska rön - som om psykoanalysen försökte uttala sig om någonting som står att finna i en, i rumslig mening, yttre eller inre värld.

Då psykoanalysen är en teori och praktik som från början arbetats fram i ett försök att gripa det genuint mänskliga, så har den förstås potentialen att vidga sitt un-

dersökningsområde utanför de i snäv mening psykiska symptomens sfär. Alla skapelser av det mänskliga subjektet - döm-

mar, skämt, samhällsformationer, krig, religioner, konstverk - kan adresseras med hjälp av den psykoanalytiska begreppsapparaten. Andra sedan dess konception vid förtidiga sekelskiftet har den psykoanalytiska teorin också utövat ett enormt inflytande på de humanistiska vetenskaperna och på det intellektuella livet i stort. (När man i dag talar om psykoanalytisk kris så skall man ha klart för sig att denna kris i första hand gäller dess marginalisering inom den naturvetenskapligt baserade psykiatrin.)

Sigmund Freud inspirerades av konsten, och många konstnärer har i sin tur inspirerats av Freuds teorier, bland andra Salvador Dalí. Ovan den senares målning "Narcissus metamorfos" från 1937.

Psykoanalysens teoretiska potential visar sig inte minst i de Freud-texter som nu finns tillgängliga på svenska i och med utgivningen av det elfte bandet av hans Samlade skrifter: *Konst och litteratur* (Natur och Kultur, 508 s.). Det är onödigen ett talande faktum att Freud, som alltså hade sin ursprungliga hemvist i neurologin och läkarevetenskapen, så tidigt kom att inleda en dialog med just konsten och litteraturen för att hämta inspiration och för att åskådliggöra sina framväxande teorier. Redan i de fallbeskrivningar som står att finna i "Studier i hysteri" från 1895 - ett verk som ändå räknas till den för-psykoanalytiska fasen i Freuds utveckling - kan vi läsa: "Jag tycker själv att det känns egendomligt att mina fallbeskrivningar har kommit att likna noveller och att de så att säga saknar den seriösa vetenskapens traditionella kännetecken." Och han fortsätter: "Jag måste trösta mig med att det inte så mycket beror på mina personliga preferenser utan snarare ligger i sakens natur, lokaldiagnostik och elektriska reaktioner har helt enkelt inte mycket att göra när det gäller hysteri, medan däremot en ingående skildring av de själsliga processerna, som man är van att finna i dikningens, faktiskt tillåter mig att vinna ett slags insikt i hysteriska sjukdomsförlopp."

För Freud representerar den goda konstnärens och författarens någon som intuitivt har förstått och utvecklat en känslighet inför det som psykoanalysen försöker systematisera på ett teoretiskt plan. I konsten och litteraturen hittar han den mest sinnrika och konkreta gestaltningen av det mänskliga psykets omedvetna dramatik

(det mest berömda exemplet är förstås Sofokles drama om kung Oidipus öde) och därför kan Freud på olika sätt låta de konstnärliga och litterära verken fåna som exemplariska ingångar till psykoanalysens forskningsdomän.

I vissa av texterna i den nyutkomna volymen kan man till exempel ta sig an ett litterärt verk genom att lägga dess fiktiva huvudpersson på divanen och utveckla en psykoanalys som vida överskrider författarens medvetna intentioner. I andra texter är det författaren själv som Freud riktar sin uppmärksamhet mot. Här behandlas det litterära verket som vore det symtom som alstrats av dynamiska och stridande krafter i författarens omedvetna. Och Freud gör i sin läsning bruk av det råd han ger till blivande analytiker: lyssna till analysandens berättelse med jämt svävande uppmärksamhet; låt dig inte styras av vad analysanden väljer att poängföra som viktigt och betydelsefullt; låt i stället ditt eget omedvetna bli till ett känsligt sinnesorgan som avsiktslöst och utan ambitioner registrerar det som anryder djupare klangbottenar - det förhissade och den till synes obetydliga detaljen. På så vis är Freud på jakt efter författarens psykiska realitet genom att ströva omkring i det litterära verkets marginaler. För det vet alla med klinisk erfarenhet av psykoanalys: det omedvetna hittar man bara fram till om man tillåter sig att gå vilse.

Men Freud blir ändå som mest intressant när han försöker svara på frågan hur det egentligen kommer sig att ett konstnärligt verk kan gripa oss och beröra oss så djupt. Det är också i samband med denna frågeställning han utvecklar tydligaste parallellen mellan konsten och den psykoanalytiska praktiken. I korthet lyder hans svar: ett konstnärligt verk kan beröra oss på djupet därför att det skapar ett privilegierat utrymme för det bortträngdas återkomst. Genom att i fiktionens på Ryan så harmlösa form ge indirekt och åskådligt uttryck åt en själslig dynamik, så bildar konstverket ett illusoriskt spelrum inom vilket våra egna bortträngda konflikter genom identifikation kan tillåtas återvända utan att vi krossas under dem. Och parallellen med den psykoanalytiska praktiken är denna: det analytiska rummet blir i bästa fall en hårbärgerande värld i världen, en i någon mening drömd värld i vilken analysandens psykiska realitet undan för undan kan tillåtas att veckla ut sig i överföringsrelationen till analytikern och därmed bli till material möjligt att tolka.

På så vis utgör psykoanalysen och konsten två domäner i vilka vår mänskliga subjektivitet kan tillåtas att lysa fram genom att vi grips av den och reflekterat återböras till den. För detta är det enda sätt på vilket det mänskliga hos människan kan visa sig. Även om vi vetenskapligt skulle ha lyckats med konstativet att visa upp hela den erfarna världen i dess oförfädda skick, så skulle vi med detta ännu inte ha börjat visa upp själva erfarenheten av världen. Och förklaringen till detta är enkel att säga men svar att förstå: erfarenheten av världen är ingen tilldragelse i världen.

Johan Eriksson

Johan Eriksson är fil dr i teoretisk filosofi.

SVD.se

Läs även Eva-Karin Josefson, "Klimts kvin-
nor väckte Freuds intresse" (5/1 2006), Nils
Wiklund, "Därför fick Freud aldrig Nobels
litteraturpris" (7/12 2006) och Niklas Rå-
ström, "Freud blev aldrig Klok på kreativite-
ten (2/11 2007).
● svd.se/understrecket